

24. Fedorov B. I. Nekotorye voprosy razvitiya sovremennoy didaktiki / B. I. Fedorov, L. M. Perminova // Pedagogika. – 2000. – № 3. – S. 18-21.
25. Shulgin V. N. O tselyakh shkoly / V. N. Shulgin // Na putyakh k novoy shkole. – 1923. – № 5. – S. 142-144.
26. Yakimanskaya I. S. Tekhnologiya lichnostno-orientirovannogo obucheniya v sovremennoy shkole / I. S. Yakimanskaya. – M. : Sentyabr, 2000. – 176 s.

КОРШЕВНИЮК Т. В. Ретроспективний аналіз підходів к определению понятия “содержание образования” в педагогической науке XX века.

На основании ретроспективного анализа педагогической литературы в статье раскрыто сущность понятия “содержание образования”, сформировавшегося в советский и постсоветский периоды XX века, обобщены взгляды дидактов на состав и структуру содержания образования.

Ключевые слова: содержание образования, компоненты содержания образования, знания, опыт деятельности, опыт эмоционально-ценностного отношения к миру.

KORSHEVNYUK T. V. Retrospective analysis of going near determination of concept “educational content” in pedagogical science of XX age.

On the basis of retrospective analysis of pedagogical literature in the article revealed the essence of the concept “educational content”, formed in the Soviet and post-Soviet periods of the twentieth century, summarized the views of didactics scientists on the composition and structure of educational content.

Keywords: content of education, components of education, knowledge, experience, experience emotional and value relationship to the world.

УДК 37.015.31:502(091)

Курилович А. Ю.

**НОРМАТИВНО-ПРАВОВІ ТА МЕТОДИЧНІ АСПЕКТИ ПРОЦЕСУ
ЕКОЛОГІЧНОГО ВИХОВАННЯ УЧНІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ
(друга половина XX століття)**

У статті розглянуто нормативно-правові та методичні аспекти процесу екологічного виховання учнів початкових класів у другій половині XX століття, проаналізовано та обґрунтовано виділення етапів у зазначеному періоді, з'ясовано методологічну базу дослідження окреслених періодів, визначено пріоритети нормативно-правових документів, описано методичну літературу з екологічного виховання другої половини XX століття.

Ключові слова: екологічне виховання, учні початкових класів, нормативно-правова база, методична література.

Процес функціонування та розвитку екологічного виховання учнів початкових класів у другій половині XX століття на сучасних теренах України слід розглядати у двох часових періодах: у складі Радянського Союзу (50-80 рр.) та у складі незалежної Української держави (90-і роки).

Такий поділ зумовлений різними підходами до процесу виховання загалом, екологічного зокрема в аналізованій період. Ці підходи, як довела наука, дуже часто були протилежними за сутнісними ознаками (пор.: ідеї антропоцентризму та екоцентризму, матеріального та ідеального, атеїзму та теоцентризму тощо). У межах цих двох періодів виділяємо окремі підперіоди.

Дослідники екологічного виховання другої половини двадцятого століття в системі освітніх закладів Н.Кравець та Л.Стасюк, природоохоронної діяльності (Н.Смолянук) в окресленому періоді виділяють певні етапи екологічного виховання. Так, Н.Кравець, розглядаючи екологічне виховання шести-семирічних дітей у дошкільних закладах сільської місцевості України, виділяє 4 етапи: 1) 1957–1962 рр. – організаційний, час розбудови українського довкілля та актуалізація проблеми природоохоронного виховання дітей дошкільного віку; 2) 1963–1983 рр. – науково-методичне обґрунтування та інструментальне забезпечення процесу екологічного виховання шести-семирічних дітей, 3) 1984–1990 рр. – початок реформування загальної середньої освіти, у процесі якої остаточно окреслюється сутність та зміст терміна “екологічне виховання”; 4) 1991 – поч. ХХІ ст. – розбудова українського дошкільця в умовах незалежної держави, теоретико-методологічне обґрунтування проблеми екологічного виховання, розробка нових концепцій екологічного виховання [1, с. 14]. Л.Стасюк, з’ясовуючи специфіку розвитку початкової малокомплектної школи в Західній Україні та простежуючи екологічне виховання в регіоні у досліджуваній період, виокремлює теж чотири етапи [3, с. 10]: 1) етап радянізації процесу виховання в сільській малочисельній школі в західних областях України – 50-60-ті рр. (посилення уваги до атеїстичної складової в процесі екологічного виховання, запровадження в регіоні єдиної системи освіти з наступністю ступенів навчання, реалізація завдань комуністичного виховання); 2) етап стабілізації процесу виховання в сільських школах Західної України – 60-70-ті рр. ХХ ст.; 3) етап стандартизації – 70-80-ті рр. ХХ ст. (розвиток проблеми екологічного виховання в науковій літературі, запровадження комплексу форм і методів екологічного виховання в сільській малокомплектній школі, введення природознавства у зміст початкової освіти); 4) етап реформування екологічного виховання в сільських малокомплектних школах регіону в умовах незалежності – 90-ті рр. ХХ ст. – початок ХХІ ст. (оптимізація мережі сільських малокомплектних шкіл, проголошення децентралізації та демократизації управління школами, гуманізація та індивідуалізація навчально-виховного процесу); 5) етап оптимізації мережі сільських малокомплектних шкіл – початок ХХІ ст. – 10-ті рр. ХХІ ст. Н.Смолянук, досліджуючи організацію природничої освіти молодших школярів у

загальноосвітніх навчальних закладах України другої половини ХХ століття [2, 9], виокремлює три етапи: перший етап (1950–1967 рр.) характеризується перебудовою початкової природничої освіти, активною діяльністю педагогів, орієнтованою на започаткування шкільного природознавства як самостійної навчальної дисципліни; другий етап (1968–1980-ті рр.) визначається як етап інтенсивного розвитку початкової природничої освіти школярів; третій етап (1990-ті рр.) пов'язується з модернізацією початкової природничої освіти, визначенням її цілей і змісту з позиції гуманізації та етнізації навчально-виховного процесу, обґрунтуванням і впровадженням особистісно-орієнтованих педагогічних технологій, посиленням екологічної спрямованості початкового природознавства. Зрозуміло, що розглядуваний період в українській історії характеризувався особливостями політичного, історичного, культурного життя, оскільки після Другої світової війни до складу Радянської України були приєднані західноукраїнські землі, що входили до Польщі, Румунії, Угорщини, Чехословаччини, тоді як решта української території входила до складу Росії, згодом Радянського Союзу. Ці обставини зумовили специфіку, особливо в 50-60 роки, щодо виховання в тому числі, з одного боку, західного регіону, з другого – решти регіонів України. Власне, цим пояснюються розбіжності у виділенні та сутнісному наповненні етапів, досліджуваних Н. Кравець, Л. Стасюк, Н. Смолянюк.

Метою статті є розкриття нормативно-правових, методичних та науково-педагогічних аспектів вивчення процесу екологічного виховання в другій половині ХХ століття.

У середині ХХ ст. екологічне виховання не розглядалося педагогами та науковцями як окремий напрям виховної діяльності, що, звичайно, не виключало природознавчого та еколого-орієнтованого спрямування в межах інших напрямків виховання – морального, патріотичного, естетичного, атеїстичного, трудового, розумового, фізичного. Провідною організаційною засадою, що визначила зміст і сутність екологічного виховання молодших школярів, стала політехнізація освіти, запроваджена ще в довоєнний період. Політехнізація, як вважають дослідники, забезпечила якісні зміни у шкільній освіті, наблизила школу до виробництва. Головними завданнями політехнізації радянської школи стали такі: встановлення тісного й системного зв'язку школи з виробництвом; створення у місті фабрично-заводських шкіл, на селі – шкіл селянської молоді, поєднання у навчальному процесі пізнавальних та виробничих елементів, створення наукової теорії політехнізації (педагогіки політехнічного навчання, теорії агрономізації школи та ін.).

Для екологічного виховання в початковій освіті певний вплив мала реформа щодо зміцнення зв'язку школи з життям 1956–1964 рр. На підставі

рішень Республіканської наукової конференції (червень 1956 р.) у 1957 році було прийнято нові навчальні плани для початкових шкіл України. З огляду на предмет дослідження, для нас важливим у цій реформі було запровадження уроків праці та практичних занять (відповідно до завдань політехнізації навчального процесу), що уможливило проведення екологічно орієнтованого навчання.

У 1958 році було прийнято закон “Про зміцнення зв’язку школи з життям і про дальший розвиток системи народної освіти в СРСР”. Цей закон безпосередньо не регламентував процес екологічного виховання в сучасному розумінні, проте акцентування на взаємодії людини з довкіллям сприяло екологізації знань молодших школярів.

Серед нормативно-правових актів, які стосуються певною мірою екологічного виховання школярів, чи не першим став Закон УРСР “Про охорону природи”, ухвалений у 1960 році. Згодом, у 1978 році було прийнято Постанову Верховної Ради Української РСР “Про стан і заходи по дальшому поліпшенню природоохоронної роботи в республіці в світлі рішень XXV з’їзду КПРС”, за яким діяльність школярів мала бути сконцентрована на попередженні забрудненості водного і повітряного басейнів, економного й ефективного використання природних ресурсів.

У Державній національній програмі “Освіта. Україна XXI століття” зазначено, що “головна мета національного виховання – набуття молодим поколінням соціального досвіду, успадкування духовних надбань українського народу, досягнення високої культури міжнаціональних взаємин, формування у молоді незалежно від національної належності особистісних рис громадян Української держави, розвиненої духовності, фізичної досконалості, моральної, художньо-естетичної, правової, трудової, екологічної культури (вид. наше)”. Одним із стратегічних завдань реформування загальної середньої освіти, відповідно до національної програми, є органічне поєднання навчання і виховання з метою забезпечення розумового, морального, художньо-естетичного, правового, патріотичного, екологічного (вид. наше), трудового та фізичного розвитку дитини, формування здорового способу життя.

У Концепції середньої загальноосвітньої школи в Україні (1991 р.) окреслено основні напрямки оновлення змісту загальної середньої освіти. Одним із таких напрямків є екологічне спрямування змісту освіти. У цьому документі наголошується на важливості формування в навчально-виховному процесі бережливого ставлення до природи й навколишнього середовища.

Друга група нормативно-правових документів, які впорядковують організаційну сторону екологічного виховання, стосується екологічної освіти та екологічної свідомості особистості. До цієї групи належить, насамперед,

Закон України “Про охорону навколишнього природного середовища” (червень 1991 року). У цьому документі обґрунтовано необхідність загальної комплексної освіти та виховання у галузі охорони навколишнього середовища.

У Постанові Верховної Ради України від 5 березня 1998 р. “Про Основні напрями державної політики України у галузі охорони довкілля, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки” розроблено і впроваджено низку нормативно-правових актів, що регламентують екологічної освіти та виховання школярів. У цій постанові зазначається, що “основні напрями державної політики України у галузі охорони довкілля, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки розроблено відповідно до статті 16 Конституції України, якою визначено, що забезпечення екологічної безпеки і підтримання екологічної рівноваги на території України, подолання наслідків Чорнобильської катастрофи – катастрофи планетарного масштабу, збереження генофонду Українського народу є обов’язком держави”.

У 1993 р. Україна приєдналася до процесу “Довкілля для Європи” та взяла участь у Конференції на рівні міністрів у Люцерні (Швейцарія). Затверджену на Конференції “Програму охорони довкілля для Центральної та Східної Європи” Україна використала для ухвалення її Національного Плану заходів щодо навколишнього середовища.

У 1999 р. Україна була учасником шостої сесії Комітету Європейської економічної комісії з питань екологічної політики, присвяченій подальшому розвитку процесу “Довкілля для Європи” через оцінку поточного стану довкілля у Європі, розбудову політичної підтримки екологічних цілей серед держав ЄС, сприяння інтеграції екологічних політик країн СНД і надання допомоги цим країнам у розв’язанні екологічних проблем.

У 1999 р. Уряд України та Комітет UNECE з питань екологічної політики затвердили рекомендації, наведені в “Огляді ефективності заходів щодо охорони довкілля в Україні”. Цей Огляд містив “Главу 1. Правові інструменти та інституційні засоби захисту природного навколишнього середовища”, в якій розкрито правові й політичні засади діяльності в екологічній сфері, наведено засоби управління захистом довкілля, а також партнерські процеси та відповідні рекомендації.

На базі матеріалів 1991–2001 рр. щодо реформування освітнього процесу в Україні була створена Концепція екологічної освіти в Україні. Вона прийнята на основі рішення колегії Міністерства освіти і науки України № 13/6-19 від 20.12.2001

У передмові Концепції зазначено, що екологічна освіта на порозі 3-го тисячоліття стала необхідною складовою гармонійного, екологічно безпечного розвитку. Екологічне виховання й інформування населення,

підготовка висококваліфікованих фахівців названі в програмних документах найвизначнішого міжнародного форуму ХХ сторіччя в Ріо-де-Жанейро (1992), присвяченого навколишньому середовищу і сталому розвитку, одним із найважливіших і необхідних засобів здійснення переходу до гармонійного розвитку всіх країн світу. Це положення підкреслюється і в останніх міжнародних документах (міжнародний звіт "Ріо+5", "Керівництво з підготовки національних доповідей про виконання країнами "Порядку денного на 21 сторіччя" та ін.).

Методичне забезпечення екологічного виховання в 60-80 рр. ХХ ст. здійснювалося за стандартизованими методичними посібниками і методичними розробками, прийнятними для всіх початкових шкіл. Спеціального методичного забезпечення природоохоронної, натуралістичної діяльності фактично не розроблялося. До кінця 1960-х років природознавство як навчальний предмет не викладалось у початкових класах. Тільки в 1969 р. вийшов посібник "Природознавство для 3 класу" Л. Нарочної, В. Онищук, який містив низку статей, які знайомили учнів з природним середовищем, змінами в природі тощо. Значно пізніше ці ж автори підготували посібник для вчителів "Уроки природознавства в 2 і 3 класах". Заслуговує на увагу підручник для вчителів Ф. С. Кисельова "Методика викладання природознавства в початкових класах". Згадані підручники й посібники базувалися на антропоцентричному підході до явищ природи з виразним атеїстичним спрямуванням. На жаль, методичне забезпечення у 60-80 рр. ХХ століття екологічного виховання молодших школярів значно відставало від науково-педагогічної думки цього періоду.

У 90-і роки ХХ століття зі здобуттям Україною незалежності методологічна база підручників, посібників змінюється. У цей час відбувається своєрідне перезавантаження початкової екологічної освіти, набуття нею гуманістичного спрямування, залучення у практику початкової школи ідей національної педагогіки та особистісно орієнтованого навчання.

Втілюються у практику нові міждисциплінарні навчальні дисципліни екологічного спрямування, авторські курси: "Довкілля" (К. Гуз, В. Ільченко, С. Собакар), "Основи екології та охорона живої природи", "Екологія для молодших школярів" (А. Плешаков), "Світ і людина" (А. Леонтьєва); "Ознайомлення з навколишнім світом", "Світ навколо нас", "Я й Україна".

Як бачимо, за незначними винятками, матеріалістичне розуміння всесвіту, антропоцентризм, атеїзм визначали методологічну базу досліджень у радянський час, натомість у 90-і роки домінантними ознаками, що визначають нормативно-правові та методичні аспекти екологічного виховання, стають ідеї екоцентризму, єдності матеріального та ідеального, екуменізму.

Використана література :

1. *Кравець Н. С.* Екологічне виховання шести-семирічних дітей у дошкільних закладах сільської місцевості України (друга пол. ХХ – початок ХХІ століття) [Текст] : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Кравець Надія ; ДДПУ імені Івана Франка. – Дрогобич, 2013. – 20 с.
2. *Смолянюк Н. М.* Організація природничої освіти молодших школярів у загальноосвітніх навчальних закладах України (друга половина ХХ століття) [Текст] : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Смолянюк Наталя ; Харк. нац. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди. – Х., 2010. – 20 с.
3. *Стасюк Л. П.* Становлення і розвиток екологічного виховання молодших школярів у сільських малокомплектних школах Західної України (середина ХХ – початок ХХІ ст.) [Текст] : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Стасюк Людмила Петрівна ; Житомирський державний університет імені Івана Франка. – Житомир, 2013. – 21 с.

References :

1. *Kravets N. S.* Ekolohichne vykhovannia shesty-semyrichnykh ditei u doshkilnykh zakladakh silskoi mistseivosti Ukrainy (druha pol. KhKh – pochatok XXI stolittia) [Tekst] : avtoref. dys. ... kand. ped. nauk : 13.00.01 / Kravets Nadiia ; DDPU imeni Ivana Franka. – Drohobych, 2013. – 20 s.
2. *Smolianiuk N. M.* Orhanizatsiia pryrodnychoi osvity molodshykh shkoliariv u zahalnoosvitnykh navchalnykh zakladakh Ukrainy (druha polovyna XX stolittia) [Tekst] : avtoref. dys. ... kand. ped. nauk : 13.00.01 / Smolianiuk Natalia ; Khark. nats. ped. un-t im. H. S. Skovorody. – Kh., 2010. – 20 s.
3. *Stasiuk L. P.* Stanovlennia i rozvytok ekolohichnoho vykhovannia molodshykh shkoliariv u silskykh malokomplektnykh shkolakh Zakhidnoi Ukrainy (seredyna KhKh – pochatok KhKhI st.) [Tekst] : avtoref. dys. ... kand. ped. nauk : 13.00.01 / Stasiuk Liudmyla Petrivna ; Zhytomyrskiy derzhavnyi universytet imeni Ivana Franka. – Zhytomyr, 2013. – 21 s.

Курилович А. Ю. *Нормативно-правовые и методические аспекты процесса экологического воспитания учащихся начальных классов (вторая половина ХХ века).*

Рассмотрены нормативно-правовые и методические аспекты процесса экологического воспитания учащихся начальных классов во второй половине ХХ века, проанализированы и обоснованы этапы в указанном периоде, выяснена методологическая база исследования определенных периодов, определены приоритеты нормативно-правовых документов, описана методическая литература по экологическому воспитанию учащихся во второй половине ХХ века.

Ключевые слова: *экологическое воспитание, ученики начальных классов, нормативно-правовая база, методическая литература.*

KURYLOVYCH A. YU. *Regulatory and methodical aspects of the process of environmental education of primary school pupils (second half of XX century).*

The article highlights the regulatory and methodical aspects of the process of environmental education of primary school pupils in the second half of the XX century. Special attention is drawn to the analysis and justification of the singularizing of the stages in the period under investigation. The methodological basis of the investigation of the defined periods is found out. The priorities of the regulatory documents are defined. The methodical literature in environmental education of the second half of the twentieth century is depicted.

Keywords: *environmental education, primary school students, regulatory basis, methodical literature.*